

๘๐. ความส่องแผ้วสุกใสแห่งจิต

The Brilliancy of Consciousness

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ในบางครั้ง ข้อประพจน์ปฏิบัติพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น กลับกลายเป็นเรื่องที่ยาก และถูกละเลยไม่ใส่ใจจริงจัง แกมคนส่วนใหญ่ผู้ไม่รู้จริงในแก่นแท้ของพระศาสนา ยังทำตัวยุ่งวุ่นวายราวกับว่ากำลังค้นหาสัจธรรมอะไรบางอย่างอยู่ **“เลยไม่ได้ดีอะไรสักอย่าง”** ถ้าโทษร้ายหน่อย **“ก็ตายก่อน”** ก็อย่าลืม **“พุทธโอวาท ๓”** ได้แก่ (๑) **“ไม่ทำความชั่วทั้งปวง”** (๒) **“ทำความดีให้เทียบพร้อม”** และ (๓) **“ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์”** พร้อมด้วย (๔) **“อย่าประมาท”** ก็สมาทานให้จริงจังก็แล้วกัน ฉะนั้น คำว่า “สะอาดบริสุทธิ์” จึงหมายถึง “วิสุทธิคุณในไตรสิกขา” ซึ่งชาวพุทธทุกคนจะต้องน้อมนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง ที่เรียกว่า **“ผู้ถึงพร้อมด้วยสมาทานไตรสิกขา”** แต่โดยทั่วไป **“อันธพฺรุษ”** ทั้งหลาย ก็คือ **“ผู้ไร้การศึกษาพระธรรมอย่างถูกต้อง”** ย่อมไม่เกิดปัญญาที่เห็นธรรมและข้อปฏิบัติที่อนุโลมหรือปฏิโลมในหลักธรรมทั้งหลายได้อย่างเหมาะสมแก่ธรรม **“มัชฌิมาปฏิปทา”** ถ้าจะว่า **“ไม่ฉลาดเพียงพอ”** ก็คงไม่ใช่ แต่น่าจะมีเหตุปัจจัยมาจาก **“วิภูษะ กิเลส-กรรม-วิบาก”** ที่เรียกว่า **“สังสารทุกข์แห่งภาวจักร”** คนไม่เคยทำบุญกุศลแก่ผู้ควรแก่บุญที่ทำทานนั้น ย่อมไม่มีโอกาสได้เห็นได้พบกับ **“พระอรียเจ้า”** ผู้เป็นสัจบุรุษและกัลยาณมิตร แม้ได้พบเห็น ก็ไม่มีวาสนาดีพร้อมจะได้สนทนาธรรม อันมี **“รสแห่งความสงบวิเวกจากอกุศลทั้งหลาย”** และยังประกอบด้วยนิสัยที่ชอบเป็นคนไม่ศึกษาค้นคว้าด้วยลักษณะคงแก่เรียน **“พาลุสัจจะ”** ปัญญาใดๆ ที่จะเกิดขึ้นเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ก็ยังเป็นเรื่องยากยิ่งขึ้น **“ปุถุชนผู้อัปปัญญาเป็นผู้เสียโอกาสชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม”** ฉะนั้น ชีรชนผู้ร่ำพร้อมปัญญารอบรู้ ทั้ง (๑) ปัญญาในสมาธิ กับ (๒) ปัญญาในวิปัสสนา ความรู้เท่าทันที่กลายเป็นความฉลาดเชี่ยวชาญที่จะหา **“อุบายวิธีที่แยบคายในใจ-กุสโลบายที่แนบเนียน”** ย่อมไม่ถึงทางตัน เพราะเป็นบุคคลผู้พิจารณาสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวด้วย **“ปัญญาเห็นธรรมที่เป็นจริง”** (สัจฉิกัตตะ-ปรมัตตะ) ซึ่งจะต้องอาศัย **“วิสุทธิคุณ”** (วิสุทธิ ๓) ในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม นั่นคือ **“ไตรสิกขา”** โดยประกอบด้วย **“อริยมรรคมีองค์ ๘: อัญญมกคังควิภาวนญาณ”** และส่วนที่จะเป็น **“ปัญญาตรัสรู้”** นั้น ย่อมมีความฉลาดใน **“อริยสัจ ๔: วิภาคแห่งอริยมรรคญาณ”** ฉะนั้น สภาวะแห่งความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งหลายนั้น มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ **“จิตวิญญาณ”** ที่เรียกว่า **“จิตประภัสสร”** อันมีคุณอาการที่ส่องแผ้วและสุกใสที่ประกอบด้วย **“อุปกขาและเอกกคตาแห่งสมาธิในจุดตกถน”** และ สัมมาปฏิบัติทานั้น ต้องพร้อมด้วย **“ปัญญารู้แจ้ง”** (สติสัมปชัญญะ) ที่ได้สมาทานไตรสิกขาแล้ว (มัชฌิมาปฏิปทา) นั่นคือ (๑) **“เริ่มต้นด้วยปัญญา”** (๒) **“ดำเนินด้วยปัญญา”** และ (๓) **“นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง”** แต่ถ้าจิตยังไม่ปราศจากนิวรณ์ทั้งหลาย ไม่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง **“ญาณทัสสนะ”** ที่เกิดขึ้นก็ไม่บริสุทธิ์ถึงขั้น **“วิภาคแห่งอริยมรรคญาณ”** ได้.

บทความที่ ๘๐ ประจำปี ๒๕๕๘ – ความผ่องแผ้วสุกใสแห่งจิต

การให้ที่ยิ่งใหญ่ในเบื้องต้นที่เป็นมหากุศลแก่ชีวิต คือ “การให้เวลาคิดแก่ตนเอง” ซึ่งเป็นการหยุดนิ่งด้วยการกำหนดสติให้รู้จักกับตัวเองว่า: “เราเป็นตัวอะไร” โลกภายนอกจากตัวเรานั้น จะมีความเปลี่ยนแปลงมากน้อยแค่ไหน ก็ตั้งสติไว้ที่ตัวเองก่อน ให้เข้าใจตัวเองก่อน ได้แก่ (๑) “ตัว” (รูป) หมายถึง ร่างกายที่เป็นรูปธรรม (๒) “ตน” (นาม) หมายถึง จิตวิญญาณที่เป็นอรูปธรรม รวมกันเป็น “ตัวตนของเรา” ส่วนคำว่า “ของเรา” ก็อย่าไปเข้าใจผิดว่า “ตัวเราเป็นเจ้าใหญ่ฝ่ายโตของมัน” เราก็กังขังไม่ใช่เจ้าของแห่ง “ตัวตนของเรา” เพราะเราบังคับ กำกับ สั่งการ บัญชา ให้ “ตัวตนของเรา” นั้น เป็นไปตามความนึกคิดในใจของเราไม่ได้เลยสักนิดเดียว ยิ่งคิดกับมันมากเท่าไร เเกาะเกี่ยวกับมันมากเท่าไร จะเป็นจะตายกับมันมากเท่าไร ก็ยิ่งทุกข์ยิ่ง โศกเศร้าขุ่นมัวกับมันมากเท่านั้น หรือเป็นไปมากกว่านั้นเสียอีก (ผู้มีโศกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา) เพราะความรู้ไม่เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงแห่งธรรมชาติ มันเป็นสิ่งน่าจ้ำจกที่ว่า: “ตัวตนของเรา-แต่เราไม่ใช่เจ้าของของมันเลย” ถ้าคิดว่าตัวเองใหญ่คับฟ้ามาก ก็ลองสั่งอย่าให้มันแก่ชราหัวหงอกดูได้เลย ว่าจะเป็นจริงได้หรือไม่ แม้แต่ถ้ำที่ว่างนักเก่งหนาจอมมนต์คาถาปลุกเสกสิ่งต่างๆ ได้ ยังเสกเป่าตัวเองยังไม่ได้ตั้งใจคิด เพราะฤทธิ์เดชที่กำแหงข่มกดออกไปนั้น “มันไม่มีจริง” ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเป็นอนัตตาแห่งสัจจญาณอย่างแน่นอน ถ้ามีปัญญาเห็นธรรมอย่างเข้าใจถูกต้องตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศเอาไว้ ย่อมเข้าใจได้ถูกต้องดี กับคำกล่าวที่ผ่านมาเมื่อสักครู่นี้ “อันธพูลุชน” ผู้ไร้การศึกษาในพระธรรมย่อม วิงเวียนหัว หน้ามืด ตาลาย เคล็ดขัดยอกไปทั้งตัว เพราะมีต้นทุนความโง่เขลาแห่งอวิชชาสะสมพอกพูนอุดมยิ่ง แทนที่จะเป็น “ปัญญาเห็นธรรมอันยิ่ง” พวกบุคคลผู้นิยม ศรัทธา เลื่อมใสในสิ่งอัปมงคลแห่งชีวิต คือ ความโง่ ความซื่อป้อ ความเชื่อ ใจว่า “พระอริยะ” จะเมตตากุณาได้ในทุกกรณี เพราะอาการโง่นั้น อาจมีอาการแทรกซ้อนด้วยวิปริตวิปลาส ย่อมเป็นเหตุให้ “เสียดธรรม” แต่ถ้าอาการโง่นั้น จะกำลังเริ่มพอกพูนเจริญในธรรมจากภูมิชั้น “บุคคลผู้ปทปรมะ” ไปสู่ภูมิชั้น “บุคคลผู้เนยยะ” เทวดาชั้นเทพองค์ไหน ก็ไม่เสียเวลาที่จะมาโปรดเวไนยสัตว์เหล่านี้ได้ (สมัยนาซี เขาให้คุ้มกำเนิดพวกโง่ๆ ให้เข้าค่ายสามัคคี เพราะไม่ให้ขยายพันธุ์อีกต่อไป) ฉะนั้น ในอีกแง่มุมหนึ่ง หลักการแนวคิดในทางพระพุทธศาสนานั้น จะชี้แนะให้ทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างธรรมคู่ปฏิบัติกัน ได้แก่ (๑) “ดี-ชั่ว” ๑ “บุญ-บาป” ๑ = กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๒) “สุขเวทนา-ทุกข์เวทนา” ๑ “โสมนัสสเวทนา-โทมนัสสเวทนา” ๑ = เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๓) “กุศลจิต-อกุศลจิต” = จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๔) “กุศลธรรม-อกุศลธรรม” ๑ = ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เมื่อทำกรรมเหล่านี้ประกอบใน “โยนิโสมนสิการ” ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ “จิตตสมาธิ-เอกัคคตา” ก็ให้ปฏิสังขตด้วย “อุเบกขา-ัตถมัมหมัตตตา” (เทียบเคียง = อานัญชา-อัพยากตธรรม-กิริยาจิต-สีมาสัมภะ-อนโรโธสพณ-มัชฌิมาปฏิปทา) โดยในทุกขณะนั้น ต้องสัมปยุตต์ด้วย “สมาธิธรรม ๕” ได้แก่ “ปราโมทย์-ปีติ-ปีสัทธา-สุข-สมาธิ” และ “โพธิปักกियธรรม ๓๗” ได้แก่ “สติปัฏฐาน ๔-สัมมปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-อริยมรรคมีองค์ ๘” อันเป็นบาทฐานสำคัญในวิปัสสนาต่อไป ให้ทำโยนิโสมนสิการในธรรม ดังนี้

(๑) มัชฌิมาปฏิปทา		
กามสุขัลลิกานุโยค	อริยมรรคมีองค์ ๘	อัสติกถิกมถานุโยค
ผลวิบาก: พระพุทธองค์ทรงเลือกทางที่ (๑) เริ่มต้นด้วยปัญญา (๒) ดำเนินด้วยปัญญา (๓) นำไปสู่ปัญญา		

(๒) ธรรม ๓		
กุศลธรรม	อัปายกธรรม	อกุศลธรรม
ผลวิบาก: เกิดปัญญาเห็นธรรม		

(๓) อภิสังขาร ๓		
ปุญญาภิสังขาร	อานัญญาภิสังขาร	อปุญญาภิสังขาร
บุญ	อานัญญา	บาป
ผลวิบาก: กำหนดรู้ในสังขตธรรมเหตุวิบากแห่งเจตนาที่ปรุงแต่งกรรม		

(๔) เวทนา ๓		
สุขเวทนา	อทุกขมสุขเวทนา	ทุกข์เวทนา
โสมนัสสเวทนา	อุเบกขาเวทนา	โทมนัสสเวทนา
ผลวิบาก: กำหนดสติตามพิจารณาเวทนาอันเกิดจากผัสสะ		

(๕) ฌานสมาบัติ		
สุข	อุเบกขา-ตัตตรมัชฌัตตตา	ทุกข์
กุศลจิต	อุเบกขาจิต	อกุศลจิต
ผลวิบาก: กำหนดจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์		

(๖) ไตรลักษณ์		
อนิจจตา	อนัตตา	ทุกขตา
อนิมิตตะ	สุญญตะ	อัปป์นิหิตตะ
ผลวิบาก: ปัญญาเห็นความเกิดและความดับแห่งสังขตธรรม โดยปฏิบัติสมุปปาต ๖-ธัมมัญญัติญาณ		
ผลวิบาก: ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์-สัมมสนญาณ		

(๗) อริยสัจ ๔			
สมุทัยสัจ	มรรคสัจ	นิโรธสัจ	ทุกขสัจ
ปทานะ	ภาวนา	สังขิการิยา	ปริญญา
	ไม่ทุกข์ไม่สุข	วิวิญญะ	
	อาสวักขยญาณ		
	พระนิพพาน		
ผลวิบาก: ความรู้แจ้งใน มัชฌิมาปฏิบัติภา อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ อริยสัจ ๔ วิสุทธิ ๗ ญาณ ๑๖			

เพราะฉะนั้น เพื่อให้เห็นความสำคัญในการวางจิตเป็นกลางในอารมณ์แห่งกรรมฐานทั้งหลาย ขณะจิตเจริญ เป็นสมาธิ ย่อมทำให้จิตก้าวสู่ภูมิแห่งความเที่ยงที่เห็นธรรมตามเป็นจริงในไตรสิกขาทั้งหมด ดังนี้

(๑) ศีล-อริศีลสิกขา [สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ]

(๑) “ฉัพพังกุเปกขา” —อุเบกขาในองค์ ๖-อารมณ ๖ [อินทริย์ ๖]

(๒) สมาธิ-อริจิตตสิกขา [สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ]

(๒) “เวทนุเปกขา” —อุเบกขาในเวทนา ๓-สติปฏิฐาน ๔

(๓) “วิริยุเปกขา” —อุเบกขาในวิริยะ-สัมมปปธาน ๔

(๔) “โพฆณังกุเปกขา” —อุเบกขาในโพฆณัง ๗

(๕) “พรหมวิหารุเปกขา” —อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔

(๖) “ฉานุเปกขา” —อุเบกขาในฉาน ๔-อัปปนาสมาธิ

(๗) “ตัตตรมัชฌัตตุเปกขา” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ-เจตสิก ๕๒

(๓) ปัญญา-อริปัญญาสิกขา [สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ]

(๘) “วิปีสสนุเปกขา” —อุเบกขาในวิปีสสนา-วิปีสสนาญาณ ๕

(๙) “สังขารุเปกขา” —อุเบกขาในสังขาร ๓-วิปีสสนาญาณ ๕

(๑๐) “ปาริสุทธุเปกขา” —อุเบกขาในความบริสุทธิ์-วิสุทธิ ๗

ว่าด้วย อุเบกขา

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 617-618 FILE 66)

[๕๗๓] ให้พิจารณาความหมายของ “อุเบกขา-สมาธิ” แห่งจตุตถฌาน ดังนี้

- (๑) คำว่า “**อุเบกขา**” หมายถึง ความเพิกเฉย ๑ กิริยาที่เพิกเฉย ๑ กิริยาที่เพิกเฉยยิ่ง ๑ ความที่จิตสงบ ๑ ความที่จิตระงับ ๑ ความที่จิตเป็นกลาง ๑ ในจตุตถฌาน ชื่อว่า “**อุเบกขา**”
- (๒) ในคำว่า “**พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น**” นั้น สำหรับคำว่า “**จิตตั้งมั่น-เอกัคคตาแห่งสมาธิ**” หมายถึง ความหยุด ๑ ความนิ่ง ๑ ความแน่วแน่ ๑ ความไม่กวัดแกว่ง ๑ ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ๑ ความที่มีใจกวัดแกว่ง ๑ ความสงบ ๑ สมานินทรีย์ ๑ สมาธิพละ ๑ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า “**ความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น**”
- (๓) คำว่า “**พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น**” นั้น ความว่า ปรารภอุเบกขาในจตุตถฌาน ๑ เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ๑ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ๑ มีใจอันอะไรๆ ไม่ให้กวัดแกว่งได้ ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า “**พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น**”

อย่างไรก็ตาม จิตของมนุษย์ทรงพลังอำนาจแห่งฤทธิ์ปาฏิหาริย์สำหรับ “**ฌายีนุคคล**” ผู้ปฏิเวธเข้าถึงภูมิแห่งรูปฌานกุศลจิตขั้นสูง คือ “**จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔**” ที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” ดังนี้

“**จตุตถฌานมี ๑๓ ประเภท**” (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 432-435 FILE 78) ดังนี้

- (๑) จตุตถฌาน อันเป็น **บาทแห่งฌานทั้งปวง**
- (๒) จตุตถฌาน อันเป็น **อิทธิวิธิ-อิทธิวิธญาณ**
- (๓) จตุตถฌาน อันเป็น **ทิพพโสถญาณ**
- (๔) จตุตถฌาน อันเป็น **เจโตปริยญาณ**
- (๕) จตุตถฌาน อันเป็น **ปุปฺพนิवासญาณ** (ข้อ ๑ ในวิชา ๓)
- (๖) จตุตถฌาน อันเป็น **ทิพพจักขุญาณ** (ข้อ ๒ ในวิชา ๓)
- (๗) จตุตถฌาน อันเป็น **ยถากัมมุปลตญาณ**
- (๘) จตุตถฌาน อันเป็น **อนาคตังสญาณ**
- (๙) จตุตถฌาน อันเป็น **อากาसानัญญาตนฌาน**
- (๑๐) จตุตถฌาน อันเป็น **วิญญานัญญาตนฌาน**
- (๑๑) จตุตถฌาน อันเป็น **อากิญจัญญาตนฌาน**
- (๑๒) จตุตถฌาน อันเป็น **เนวลัญญานาลัญญาตนฌาน**
- (๑๓) จตุตถฌาน อันเป็น **โลกุตตรจตุตถฌาน**

อนึ่ง เพื่อให้เข้าใจถึงลำดับขั้นในการชำระจิตให้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งหลายให้ดีขึ้น เพื่อให้ได้อำนาจพลังจิตที่บริสุทธิ์ตามสภาพโดยธรรมชาติ ที่เรียกว่า **“จิตประภัสสร”** นั่นคือ จิตมีอาการลักษณะผ่องแผ้ว สุกใสปราศจากมลทินให้ชุ่มมัว ซึ่งต้องเกิดจาก **“อธิษฐานบารมี”** หมายถึง การตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ในธรรมอันไม่มีโทษ สมาทานข้อปฏิบัตินั้นๆ โดยไม่มีการก่อกมล การตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหว กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายต่างๆ (โยนิโสมนสิการ) สำหรับ คำว่า **“สมาทาน”** หมายถึง การถือเอารับเอาเป็นข้อปฏิบัติ การถือปฏิบัติ เช่น **“สมาทานศีล”** คือ รับเอาศีลมาปฏิบัติ **“ธรรมสมาทาน”** คือ การสมาทานยึดถือปฏิบัติธรรม นั่นคือ **“การทำกรรม”** จัดได้เป็น ๔ ประเภท คือ (๑) การทำกรรมบางอย่างให้ทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากต่อไป (๒) บางอย่างให้ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป (๓) บางอย่างให้สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป (๔) บางอย่างให้สุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป อย่างไรก็ตาม การบำเพ็ญบารมีก็เป็นเรื่องความมีปฏิปทาที่แรงกล้า (ศรัทธาและฉันทะ) ที่จะทำดีและทำจิตใจให้เบิกบาน อย่างเช่น **“พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า”** นั้น มีสมาทานมั่น (มีความพยายามมั่นคง: พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 615 FILE 67) มีสมาทานแน่วแน่ในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ในกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต การแจกทาน การสมาทานศีล การรักษาอุโบสถ ความเป็นผู้เกื้อกูลแก่ มารดา ความเป็นผู้เกื้อกูลแก่บิดา ความเป็นผู้เกื้อกูลแก่สมณะ ความเป็นผู้เกื้อกูลแก่พราหมณ์ ความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล และในกุศลธรรมอื่นๆ ที่ยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **“มีความพยายามมั่นคง-ททฺหนิกฺกโม ถามพลฺลปฺปโน”** และเป็นผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยธรรมนั้น ที่เรียกว่า **“มีความเพียรมั่นคง-ททฺหปรกฺกโม”** เป็นต้น ฉะนั้น ให้พิจารณาเรื่อง **“บารมี ๑๐”** ได้แก่ **“ทาน-ศีล-เนกขัมมะ-ปัญญา-วิริยะ-ขันติ-สัจจะ-อธิษฐานะ-เมตตา-อุเบกขา”** เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรม ดังนี้

ว่าด้วย ทศบารมีแห่งพระโพธิสัตว์

(พระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 572 -576 FILE 74)

คำว่า “บารมี” มีกี่อย่าง โดยย่อมี ๑๐ อย่าง บารมีเหล่านั้นปรากฏโดยสรุปในบาลี สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า:-

**“ในกาลนั้นเราเลือกทานบารมี อันเป็นทางใหญ่ ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่
แต่ก่อนประพฤติมาแล้ว เป็นครั้งแรก ได้เห็นแล้ว”**

ดังที่พระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามีเท่าไรพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามี ๑๐ ประการแล ธรรม ๑๐ ประการคืออะไรบ้าง คุณก่อนสารีบุตร “ทาน-ศีล-เนกขัมมะ-ปัญญา-วิริยะ-ขันติ-สัจจะ-อริยฐานะ-เมตตา-อุเบกขา” เป็น **“ธรรมทำให้เป็นพระพุทธเจ้า”** คุณก่อนสารีบุตร ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แล เป็นพุทธการกกรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล้ว พระสุคตครั้นตรัสพุทธพจน์นี้ พระศาสดาตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า :-

“บารมี ๑๐” หมายถึง ปฏิปทาอันยวดยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง จึงจะบรรลุโพธิญาณ คือ **“ความเป็นพระพุทธเจ้า”** และ **“ความเป็นมหาสาวก”** เป็นต้น ได้แก่ “ทาน-ศีล-เนกขัมมะ-ปัญญา-วิริยะ-ขันติ-สัจจะ-อริยฐานะ-เมตตา-อุเบกขา”

บทว่า “กโม” ในบทว่า “โธ ตาส์ กโม” คือ **“ลำดับของบารมีเหล่านั้น”** เป็นอย่างไร

นี้เป็น (๑) **“ลำดับแห่งเทศนา”** อนึ่ง (๒) **“ลำดับ”** นั้นเป็น **“เหตุแห่งการสมาทานครั้งแรก”** (๓) การสมาทานเป็น **“เหตุแห่งการคั่นคว่ำ”** ด้วยประการฉะนี้ จึงเป็นอันแสดงโดยอาการคั่นคว่ำและสมาทานในเบื้องต้น ในบารมีเหล่านั้น (๑) **“ทาน”** มีอุปการะมากแก่ศีลและทำได้ง่าย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวทานนั้นไว้ในเบื้องต้น ทานอันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวศีลในลำดับของทาน (๒) **“ศีล”** อันเนกขัมมะกำหนด (๓) **“เนกขัมมะ”** อันปัญญากำหนด (๔) **“ปัญญา”** อันวิริยะกำหนด (๕) **“วิริยะ”** อันขันติกำหนด (๖) **“ขันติ”** อันสัจจะกำหนด (๗) **“สัจจะ”** อันอริยฐานะกำหนด (๘) **“อริยฐานะ”** อันเมตตา กำหนด (๙) **“เมตตา”** อันอุเบกขา กำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนี้ (๑๐) ท่านจึงกล่าว **“อุเบกขา”** ในลำดับแห่งเมตตา แต่พึงทราบไว้ว่า **“อุเบกขา”** อันกรุณา กำหนด และ **“กรุณา”** อันอุเบกขา กำหนด

“พระโพธิสัตว์” ทั้งหลายมี **“มหากรุณา”** จึงเป็น **“ผู้มีอุเบกขาในสัตว์ทั้งหลาย”** อย่างไร อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **“พระโพธิสัตว์”** ทั้งหลาย เป็นผู้วางเฉยตลอดทุกอย่างใดอย่างหนึ่งในที่ควรวางเฉย แต่ไม่วางเฉยในที่พึงปวง และโดยประการทั้งปวง ส่วนอาจารย์เหล่าอื่นกล่าวว่า **“พระโพธิสัตว์”** ทั้งหลายไม่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย แต่วางเฉยในความไม่เหมาะสมที่สัตว์กระทำ อีกนัยหนึ่ง ดังนี้

- (๑) ท่านกล่าว “**ทานในเบื้องต้น**” เพราะเป็นสิ่งที่ทั่วไปแก่สรรพสัตว์ โดยเป็นไปแม้ในชนเป็นอันมาก เพราะมีผลน้อย และ เพราะทำได้ง่าย
- (๒) ท่านกล่าว “**ศีลในลำดับของท่าน**” เพราะความบริสุทธิ์ของผู้ให้และผู้รับด้วย “**ศีล**” เพราะกล่าวถึงการอนุเคราะห์ผู้อื่น แล้วกล่าวถึงความไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพราะกล่าวถึงธรรมที่ควรทำ แล้วกล่าวถึงธรรมที่ไม่ควรทำ เพราะกล่าวถึง “**เหตุแห่ง โภคสมบัติ**” แล้วจึงกล่าวถึง “**เหตุแห่งภวสมบัติ**”
- (๓) ท่านกล่าว “**เนกขัมมะในลำดับของศีล**” เพราะความสำเร็จ “**ศีลสมบัติ**” ด้วย “**เนกขัมมะ**” เพราะกล่าวถึง “**กายสุจริต**” และ “**วจีสุจริต**” แล้ว จึงกล่าวถึง “**มโนสุจริต**” (กุศลโอบาย) เพราะ “**ศีลบริสุทธิ์**” ให้สำเร็จ “**ฌาน**” โดยง่าย เพราะกล่าวถึง “**ความบริสุทธิ์ในความขวนขวาย**” ด้วยการละโทษของกรรม แล้วกล่าวถึง “**ความบริสุทธิ์แห่งอหยาตัย**” ด้วยการละโทษของกิเลส และ เพราะกล่าวถึงการละการครอบงำจิตด้วยการละความก้าวล่วง
- (๔) ท่านกล่าว “**ปัญญาในลำดับเนกขัมมะ**” เพราะความสำเร็จและความบริสุทธิ์แห่งเนกขัมมะด้วย “**ปัญญา**” เพราะกล่าวถึง “**ความไม่มีปัญญา**” ด้วยไม่มี “**ฌาน**” (ปัญญาในสมาธิ) จึงอยู่ “**ปัญญา**” มี “**สมาธิ**” เป็นปทัฏฐาน และ “**สมาธิ**” มี “**ปัญญา**” เป็นปัจจุปัฏฐาน เพราะกล่าวถึง “**สมถนิมิต**” แล้วจึงกล่าวถึง “**อุเบกขานิมิต**” (จตุตถฌาน) เพราะกล่าวถึง “**ความฉลาดในอุบาย**” อันทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ด้วยการตั้งใจทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น
- (๕) ท่านกล่าว “**วิริยะในลำดับของปัญญา**” เพราะความสำเร็จกิจด้วย “**ปัญญา**” โดยปรารถนาความเพียร เพราะกล่าวถึงความอดทนด้วยการเพ่งธรรม คือ “**ความสูญเสียของสัตว์**” แล้วจึงกล่าวถึงความอัสจรรย์ของการปรารถนาเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ เพราะกล่าวถึง “**อุเบกขานิมิต**” แล้วจึงกล่าวถึง “**ปคคหนิมิต**” (ความเพียรพอดี) คือ นิมิตในการประคับประคองจิต และ เพราะกล่าวถึง “**ความใคร่ครวญ**” ก่อนทำแล้วจึงกล่าวถึงความเพียร เพราะความเพียรของผู้ใคร่ครวญแล้วทำ ย่อมนำมาซึ่ง “**ผลวิเศษ**”
- (๖) ท่านกล่าว “**ขันติในลำดับของความเพียร**” เพราะความสำเร็จแห่งความอดทนด้วยความเพียร จึงอยู่คนมีความเพียรย่อมครอบงำทุกข์ที่สัตว์และสังขารนำเข้าไป เพราะปรารถนาความเพียรแล้ว เพราะความเพียรเป็นอสังการของความอดทน จึงอยู่ ความอดทนของผู้มีความเพียรย่อมงาม เพราะกล่าวถึง “**ปคคหนิมิต**” (ความเพียรพอดี) แล้วจึงกล่าวถึง “**สมถนิมิต**” (ความสงบด้วยสมาธิ) เพราะกล่าวถึง “**การละอูทัจจะและโทสะด้วยความเพียรยิ่ง**” จึงอยู่ “**อูทัจจะและโทสะได้ด้วยความอดทนในการเพ่งธรรม**” เพราะกล่าวถึงการทำความเพียรติดต่อกับผู้มีความเพียร จึงอยู่ ผู้หนักด้วย “**ขันติ**” เป็น “**ผู้ไม่ฟุ้งซ่าน**” (อหัยคคณินิมิต) ทำความเพียรติดต่อกับ เพราะกล่าวถึง

ความไม่มีตัณหา เพื่อทำตอบในการปรารถนาทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นของผู้ไม่ประมาท จริงอยู่ เมื่อความเพ่งธรรมตามความเป็นจริงมีอยู่ตัณหาย่อมไม่มี และเพราะกล่าวถึงความอดกลั้นทุกข์ที่ผู้อื่นทำในการปรารถนาประโยชน์เพื่อผู้อื่น

- (๗) ท่านกล่าว **“สังจะในลำดับของขันติ”** เพราะขันติตั้งอยู่ได้นานด้วย **“สังจะ”** เพราะกล่าวถึงความอดทนต่อความเสียหายของผู้ทำความเสียหาย แล้วกล่าวถึงความไม่ผิดพลาดในการทำอุปการะนั้น และเพราะกล่าวถึงความอดทนในการเพ่งธรรม คือ **“ความสูญของสัตว์”** แล้วกล่าวถึง สังจะอันเป็น **“ญาณ”** เพิ่มพูนขันตินั้น
- (๘) ท่านกล่าว **“อธิษฐานในลำดับของสังจะ”** เพราะความสำเร็จแห่งสังจะด้วย **“อธิษฐาน”** เพราะการงดเว้นยอมสำเร็จแก่ **“ผู้ตั้งใจไม่หวั่นไหว”** เพราะกล่าวคำไม่ผิดความจริง แล้วกล่าวถึง **“ความเป็นผู้ไม่หวั่นไหว”** (อภัยคณินิมิต) ในการกล่าวคำไม่ผิดความจริงนั้น จริงอยู่ ผู้ไว้ใจได้หวั่นไหวประพฤติดตามสมควรแก่ปัญญาในทาน เป็นต้น เพราะกล่าว **“ญาณสังจะ”** แล้วจึงกล่าวถึงการเพ่งความเป็นไปในสัมภาระทั้งหลาย จริงอยู่ **“ผู้มีญาณ”** ตามเป็นจริง ย่อมอธิษฐาน **“โพธิสมาการ”** (คุณความดีที่เป็นเครื่องประกอบของโพธิ) ทั้งหลาย และยัง **“โพธิสมาการ”** นั้น ให้สำเร็จ เพราะ **“ไม่หวั่นไหว”** (อภัยคณินิมิต) ด้วยปฏิบัติทั้งหลาย
- (๙) ท่านกล่าว **“เมตตาในลำดับแห่งอธิษฐาน”** เพราะความสำเร็จแห่งอธิษฐานด้วยการสมทานทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วย **“เมตตา”** เพราะกล่าวถึงอธิษฐานแล้วจึงกล่าวถึงการนำประโยชน์เข้าไป เพราะ **“ผู้สාරวมในโพธิสมาการ”** เป็นผู้มิปกติอยู่ด้วย **“เมตตา”** และเพราะ **“ผู้มีอธิษฐานไม่หวั่นไหว”** ยังสมทานให้เจริญด้วยการไม่ทำลายสมทาน
- (๑๐) ท่านกล่าว **“อุเบกขาในลำดับแห่งเมตตา”** เพราะความบริสุทธิ์แห่งเมตตาด้วย **“อุเบกขา”** เพราะกล่าวถึงการนำประโยชน์ในสัตว์ทั้งหลาย แล้วจึงกล่าวถึงความไม่สนใจโทษผิดของผู้นั้น เพราะกล่าวถึง **“เมตตาภาวนา”** แล้วกล่าวถึงความเจริญอันเป็น **“ผลของเมตตาภาวนา”** นั้น และเพราะกล่าวถึง **“ความเป็นคุณน้าอัครรรย”** ว่า **“ผู้วางเฉยแม้ในสัตว์ผู้ใคร่ประโยชน์”**

ดังนั้น พึงทราบลำดับแห่งบารมีทั้งหลายเหล่านั้นด้วยประการ ฉะนี้แล

ฉะนั้น การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายนั้น นั่นคือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดให้ครบบริบูรณ์ เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คือ การบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งต้องประกอบด้วยปัจจัยสำคัญยิ่งเช่นกัน ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” ได้แก่ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” ซึ่งมี ๑๐ บารมี ดังนี้

ทศบารมี									
(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)	(๖)	(๗)	(๘)	(๙)	(๑๐)
ทาน	ศีล	เนกขัมมะ	ปัญญา	วิริยะ	ขันติ	สัจจะ	อธิษฐานะ	เมตตา	อุเบกขา
ศีล			ญาณ	สมาธิ					
(๑)			(๓)	(๒)					
จรรยา			วิชา	อานัญญา-ฌาน ๔ (จรรยา)					
จรรยา ๑๕: สีสัมปทา ๑-อภินนทปฏิบัติทา ๓-สังกรรม ๗-ฌาน ๔ = วิชา: วิชา ๓-วิชา ๘									
“วิชาจรรยาสมบูรณ์” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา									

“บารมี ๑๐-ทศบารมี” หมายถึง สัมมาปฏิบัติหรืออุบายวิธีอันยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ซึ่งแยกออกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) บารมี-ระดับสามัญ (๒) อุพบารมี-ระดับรอง และ (๓) ปริมัตตบารมี-ระดับสูงสุด ได้แก่

- (๑) “ทาน” คือ การให้ การเสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษยสรรพสัตว์
- (๒) “ศีล” คือ ความประพฤติถูกต้องสุจริต
- (๓) “เนกขัมมะ” คือ ความปลีกออกจากกามได้ ไม่เห็นแก่การเสพบำเรอ การออกบวช
- (๔) “ปัญญา” คือ ความรอบรู้เข้าถึงความจริง รู้จักคิดพิจารณาแก้ไขปัญหา และดำเนินการจัดการต่างๆ ให้สำเร็จ ด้วยกุศลโลบายอย่างแยบคายในใจ
- (๕) “วิริยะ” คือ ความเพียรแก้ออกกำลังกายไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่
- (๖) “ขันติ” คือ ความอดทน ควบคุมตนอยู่ได้ในธรรม ในเหตุผล และในแนวทางเพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ยอมลู่อำนาจกิเลส
- (๗) “สัจจะ” คือ ความจริง-ซื่อสัตย์-จริงใจ-จริงจัง
- (๘) “อธิษฐาน” คือ ความตั้งใจมั่น ตั้งจุดหมายไว้ตั้งมั่นชัดเจนและมุ่งไปเด็ดเดี่ยวแน่วแน่
- (๙) “เมตตา” คือ ความรักความปรารถนาดี คิดเกื้อกูลหวังให้สรรพสัตว์อยู่ดีมีความสุข
- (๑๐) “อุเบกขา” คือ ความวางใจเป็นกลาง อยู่ในธรรม เรียบสงบสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียง ไม่หวั่นไหว ไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเข้าวนยั่วใดๆ

อีกประการหนึ่ง ให้สังเกต “วิธีการจัดลำดับข้อธรรมย่อ” (Topic Sequence) ของบารมีทั้ง ๑๐ ประการ ดังกล่าวข้างต้นนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน ได้แก่ (๑) “ลำดับแห่งเทศนา” (๒) “ลำดับ” นั้นเป็น “เหตุแห่งการสมาทานครั้งแรก” และ (๓) การสมาทานเป็น “เหตุแห่งการค้นคว้า” ซึ่งธรรมทั้งหมดนำไปสู่หลักธรรม “ไตรสิกขา” นั่นเอง เมื่อบุคคลมีศึลบริสุทธึ จิตก็เป็นสมาธิ และมีปัญญารอบรู้ สมาธิที่ดีที่สุดใน “รูปฌาน ๔” ก็คือ “จตุตถฌาน” (อุเบกขา-เอกัคคตา) ซึ่งเป็นภาวะจิตที่ผ่องแผ้วสุกใส คือ “จิตประภัสสร” ในฌานสมาบัติที่เรียกว่า “รูปาวจรจตุตถฌาน” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 318-319 FILE 44) คือ **เอกัคคตาแห่งสมาธิที่ถึงความไม่หวั่นไหว** (อภัยคณินิมิต) เพราะประกอบด้วย “โฆทานธรรม” ทั้ง ๑๖ ประการ (การชำระล้างให้บริสุทธึ-การทำให้สะอาดไม่มัวหมอง หรือ “โฆทาน” ได้แก่ ความผ่องแผ้ว ธรรมฝ่ายวิเศษ) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า:

- (๑) จิตที่ไม่ฟูบลง ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **โกสัชชะ-ความเกียจคร้าน**
- (๒) จิตที่ไม่ฟูขึ้น ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **อุทฺธัจจะ-ความฟุ้งซ่าน**
- (๓) จิตไม่ยินดียิ่ง ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **ราคะ-ความกำหนัด**
- (๔) จิตไม่ผลัดออก ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **พยาบาท-ความขัดเคืองแค้นใจ**
- (๕) จิตที่ไม่เกี่ยวเกาะ ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **ทิกฺขุ-ความเห็นผิด**
- (๖) จิตที่ไม่ผูกพัน ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **ฉันทราคะ-ความพอใจติดใจ**
- (๗) จิตที่หลุดพ้น ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **กามราคะ-ความติดใจในกามคุณ**
- (๘) จิตที่ไม่พัวพัน ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **กิเลส-ความเศร้าหมอง**
- (๙) จิตที่ไม่มีเขตแดน ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **เขตแดนกิเลส**
- (๑๐) จิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **กิเลสต่างๆ**
- (๑๑) จิตที่สรรทากำกับแล้ว ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **อสัทธิยะ-ความไม่มีสรรทาศา**
- (๑๒) จิตที่วิริยะกำกับแล้ว ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **โกสัชชะ-ความเกียจคร้าน**
- (๑๓) จิตที่สติกำกับแล้ว ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **ปมาทะ-ความประมาท**
- (๑๔) จิตที่สมาธิกำกับแล้ว ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **อุทฺธัจจะ-ความฟุ้งซ่าน**
- (๑๕) จิตที่ปัญญากำกับแล้ว ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **อวิชชา-ความไม่รู้จริง**
- (๑๖) จิตที่ถึงความสว่างแล้ว ชื่อว่า **อานนฺยุชะ** เพราะไม่หวั่นไหวใน **ความมืดแห่งอวิชชา**

เพราะฉะนั้น ในลำดับขั้นการทำสมาธินั้น ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาย่อมเกิด “สมาทานในธรรมด้วยทศบารมี” มาก่อนแล้ว ย่อมเป็นแรงดลบันดาลให้มั่นใจในการปฏิบัติธรรมให้ดียิ่งขึ้น เมื่อก้าวสู่ขั้นตอน “นั่งสมาธิ” (สมถภาวนา) นั้น จิตย่อมไม่หวั่นไหวในธรรมที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ มีความมั่นใจแน่วแน่ว่าปฏิบัติไม่ผิด เป็นไปตามข้อประพฤติปฏิบัติถูกต้องด้วย “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” ทุกขั้นตอน จึงเกิด “จิตตสมาธิ” ในทางนั่งสมาธินั้น ที่เรียกว่า “**ธรรมสมาธิ ๕**” ได้แก่ “**ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข-สมาธิ**” อยู่ในใจด้วยอุบายวิธีนี้อย่าง

แบบกาย คือ “**เจริญธรรมสมาธิทั้ง ๕ ประการ อันเป็นกรรมในโยนิโสมนสิการ**” (โยนิโสมนสิการสมาบัติ) นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ก่อนที่ “**ฌายีบุคคล**”ทั้งหลายจะได้บรรลุถึง “**รูปฌาน ๔**” ในทุกขั้นต่อนั้น ต้องมีอุบายวิธีหรือความเป็นผู้ฉลาดในกุศลโอบายที่แนบเนียนในการกำหนดจิตตนให้ได้คุณภาพ นั่นคือ ครอบรู้ในเรื่อง “**ญาณในธรรมที่อันตรายและอุปการะแก่สมาธิ**” เป็นอย่างดี คือ (๑) **มีปัญญารอบรู้ถึงเหตุปัจจัยที่สมาธิเสื่อม** และ (๒) **มีปัญญารอบรู้ถึงเหตุปัจจัยที่สมาธิเจริญ** ซึ่งในความเป็นจริงนั้น คือ การกำจัดนิวรณ์ทั้งหลาย ดังนี้

- (๑) “**เนกขัมมะ**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**กามฉันทะ**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๒) “**อภัยบาท**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**พยาบาท**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๓) “**อาโลกสัญญา**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**ถีนมิทตะ**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๔) “**อวิกเขปะ**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**อุทธัจจะ**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๕) “**ธรรมวัตถาน**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**วิจิกิจฉา**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๖) “**ญาณ**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**อวิชชา**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๗) “**ปราโมทย์**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**อรติ**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๘) “**กุศลธรรมทั้งปวง**” เป็นอุปการะแก่สมาธิ เพราะละ “**อกุศลธรรมทั้งปวง**” อันเป็นอันตรายแก่สมาธิ

อีกนัยหนึ่ง ให้พิจารณาถึงความฉลาดในการเลือกใช้อุบายวิธีที่แบบกายในการกำจัด “**นิวรณ์ ๕**” ทั้งหมด คำว่า “**นิวรณ์**” ทั้งหมดหาได้แก่ **กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิทตะ-อุทธัจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง** โดยให้พิจารณาการทำโยนิโสมนสิการ ดังนี้

- (๑) “**กามฉันทะ-ความต้องการกามคุณ**” คือ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการใน **อสุกนิมิต** **ย่อมตัดกามฉันทะขาดโดยชอบ** ด้วย **เนกขัมมะ**
- (๒) “**พยาบาท-ความคิดร้าย**” คือ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการใน **เมตตาเจโตวิมุตติ** **ย่อมตัดพยาบาทขาดโดยชอบ** ด้วย **อภัยบาท-ความไม่พยาบาท**
- (๓) “**ถีนมิทตะ-ความหดหู่และเชื่องซึม**” คือ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ใน **อารัทธาตุ-ความเพียรเริ่มแรก** **นิกกมธาตุ-ความเพียรที่มีกำลังมากขึ้น** **ปรักกมธาตุ-ความเพียรที่มีกำลังมากที่สุด** เพราะข้ายี่ฐานะอื่นๆ **ย่อมตัดถีนมิทตะขาดโดยชอบ** ด้วย **อาโลกสัญญา**
- (๔) “**อุทธัจจะ-ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ**” คือ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการใน **ความสงบแห่งจิต** กล่าวคือ **สมาธิ** **ย่อมตัดอุทธัจจะขาดโดยชอบ** ด้วย **อวิกเขปะ-ความไม่ฟุ้งซ่าน**
- (๕) “**วิจิกิจฉา-ความลังเลสงสัย**” คือ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการใน **ธรรมทั้งหลาย** อันเป็น **กุศลและอกุศล** ๑ **อันเป็นโทษและไม่เป็นโทษ** ๑ **อันควรเสพและไม่ควรเสพ** ๑ **อันเลวและประณีต** ๑ **อันเปรียบด้วยมรรคดำและธรรมขาว** ๑ **มีอยู่** **ย่อมตัดวิจิกิจฉาขาดโดยชอบ** ด้วย **ธรรมวัตถาน-การกำหนดกรรม**

อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้เป็นปุถุชนชาวพุทธหรือพระโยคาวจรผู้กำลังบำเพ็ญเพียรภาวนานั้น การสมาธิ ไตรสิกขานั้น ก็เป็นเรื่องหลักในการเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง

ว่าด้วย สมาทานสิกขา ๓

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 581 FILE 66)

[๕๒๒] คำว่า “สมาทานสิกขา ๓” มีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) คำว่า “ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร” ความว่า ภิกษุนั้นถือเอา “สมาทาน” นั่นคือ **ยึดถือ** ซึ่งสิกขาอะไร ๑ **ยึดมั่น** ซึ่งสิกขาอะไร ๑ **ถือมั่น** ซึ่งสิกขาอะไร ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **“ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร”**

(๒) คำว่า “มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น” ในคำว่า “จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาดนมีสติ” ความว่า **มีจิตมีอารมณ์เดียว ๑ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ๑ มีใจไม่ถูกอารมณ์ร้ายกระทบ ๑** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **“มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น”**

(๓) คำว่า “มีปัญญารักษาดน” (มีสติสัมปชัญญะ) ความว่า **มีปัญญารักษาดน ๑ เป็นบัณฑิต ๑ มีปัญญา ๑ มีความรู้ ๑ มีญาณ ๑ มีปัญญาแจ่มแจ้ง (วิชา) ๑ มีปัญญาทำลายกิเลส (นิพเพธกปัญญา = ปริยภูฐาน กิเลส-กิเลสอย่างกลาง) ๑**

(๔) คำว่า “มีสติ” ความว่า **“มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ”** คือ ภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐาน **พิจารณาเห็นกายในกาย (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ก็ชื่อว่า “มีสติ” ๑ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ก็ชื่อว่า “มีสติ” ๑ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นจิตในจิต (จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ก็ชื่อว่า “มีสติ” ๑ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย (ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ก็ชื่อว่า “มีสติ” ๑ ภิกษุนั้น เรียกว่า **“มีสติ”****

พระเถระย่อมทูลถามถึง **“อธิศีลสิกขา”** ด้วยคำว่า **“ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร”** ทูลถามถึง **“อธิจิตสิกขา”** ด้วยคำว่า **“มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น”** ทูลถามถึง **“อธิปัญญาสิกขา”** ด้วยคำว่า **“มีปัญญารักษาดน”** ทูลถามถึง **“ความบริสุทธิ์แห่งสติ” (สติปัฏฐาน ๔-มหาสติปัฏฐาน) ด้วยคำว่า “มีสติ”** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **“ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร”** จึงเป็น **“ผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น-มีปัญญารักษาดน-มีสติ”**

ว่าด้วย ผู้มีสติโดยเหตุ ๔

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 287 –288 FILE 66)

[๗๐๘] คำว่า “ในกาลทุกเมื่อ” ในคำว่า “ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้น ในกาลทุกเมื่อ” ความว่า ในกาลทุกเมื่อ ๑ ในกาลทั้งปวง ๑ ตลอดกาลทั้งปวง ๑ ตลอดกาลเป็นนิตย์ ๑ ตลอดกาลยั่งยืน ๑ ตลอดกาลนิรันดร์ ๑ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ๑ ตลอดกาลติดต่อกัน ๑ ตลอดกาลเป็นลำดับ ๑ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ๑ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ๑ ตลอดกาลสืบเนื่อง ๑ ตลอดกาลไม่ขาดสาย ๑ ตลอดกาลกระชั้นชิด ๑ ในกาลก่อนภักดิ์ ๑ ในกาลหลังภักดิ์ ๑ ในยามต้น ๑ ในยามกลาง ๑ ในยามหลัง ๑ ในข้างแรม ๑ ในข้างขึ้น ๑ ในฤดูฝน ๑ ในฤดูหนาว ๑ ในฤดูร้อน ๑ ในตอนวัยต้น ๑ ในตอนวัยกลาง ๑ ในตอนวัยหลัง ๑

คำว่า “ผู้มีสติ” ได้แก่ **เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔** อย่าง (สติปฏิฐาน ๔-มหาสติปฏิฐาน) คือ (๑) เมื่อเจริญกายนุสสนาสติปฏิฐานในกาย ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” (๒) เมื่อเจริญเวทนานุสสนาสติปฏิฐานในเวทนาทั้งหลาย ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” (๓) เมื่อเจริญจิตตานุสสนาสติปฏิฐานในจิต ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” (๔) เมื่อเจริญธรรมานุสสนาสติปฏิฐานในธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ-เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔**”

อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ ๑ เพราะเป็นผู้กระทำกรรมทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ ๑ เพราะเป็นผู้กำจัดกรรมอันเป็นปฏิภัยต่อสติ ๑ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมกรรมอันเป็นนิमितแห่งสติ ๑ ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔**”

อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ๑ เพราะเป็นผู้อยู่ด้วยสติ ๑ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ ๑ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ ๑ ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔**”

อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” เพราะเป็นผู้ระลึกได้ ๑ เพราะเป็นผู้สงบ ๑ เพราะเป็นผู้ระงับ ๑ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ ๑ ชื่อว่า “**เป็นผู้มีสติ**” เพราะ (อนุสติ ๑๐) พุทธานุสสติ ๑ ธรรมานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑ สีลानุสสติ ๑ จาตานุสสติ ๑ เทวดานุสสติ ๑ อานาปานสติ ๑ มรณสติ ๑ กายคตาสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑

ฉะนั้น **ความระลึก ๑ ความระลึกถึง ๑ ความระลึกเฉพาะ ๑ ความระลึก ๑ กิริยาที่ระลึก ๑ ความทรงจำ ๑ ความไม่เลื่อนลอย ๑ ความไม่หลงลืม ๑ สติ ๑ สตินทรีย์ ๑ สติพละ ๑ สัมมาสติ ๑ สติสัมโพชฌงค์ ๑ เอกายนมรรค** (สติปฏิฐาน ๔) ๑ นี้เรียกว่า “**สติ**” บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อมประกอบด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า “**เป็นผู้มีสติ**”

ว่าด้วย สมภา

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 176-178 FILE 66)

บทว่า “สมภา” คือ **จิตเป็นสมภา ด้วยสมภาในจุดตมณนี้** หนึ่ง ในบทว่า “ปริสุทฺธ” เป็นต้น ได้แก่ **“จิตปริสุทฺธด้วยความปริสุทฺธแห่งอุเบกขาและสติ”**

ชื่อว่า “จิตผุ่” เพราะเป็น **“จิตปริสุทฺธ”** นั่นเอง อธิบายว่า “ผุ่” ชื่อว่า “จิตไม่มีกิเลส” เพราะกิเลสมีราคะ เป็นต้น ถูกกำจัดออกไปด้วยการทำลายปัจฉิมสุขเวทนา เป็นต้น ชื่อว่า **“จิตปราศจากอุปกิเลส”** (จิตประภัสสร) เพราะไม่มีกิเลส นั่นเอง จิตเศร้าหมองด้วยกิเลส

ชื่อว่า **“จิตอ่อน”** เพราะอบรมดีแล้ว อธิบายว่า **“จิตถึงความชำนาญ”** เพราะจิตเป็นไปในอำนาจ จึงเรียกว่า **“จิตอ่อน”**

ชื่อว่า **“จิตควรแก่การงาน”** เพราะ **“จิตอ่อน”** นั่นเอง ท่านอธิบายว่า **ควรแก่การงาน เหมาะแก่การงาน** เพราะจิตอ่อนเป็นจิตที่ควรแก่การงาน เหมือนทองคำบริสุทธิ์ แม้จิตทั้งสองอย่างนั้นก็เป็นจิตที่อบรมดีแล้ว นั่นเอง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างเดียว เหมือนจิตที่อบรมแล้วทำให้มากแล้วเป็นจิตอ่อนควรแก่การงานนี้เลย”**

ในบรรดาจิตเหล่านั้น ชื่อว่า **“จิตตั้งมั่น”** เพราะ ตั้งมั่นอยู่ในความบริสุทธิ์ เป็นต้น ชื่อว่า **“จิตถึงความไม่หวั่นไหว”** เพราะเป็นจิตตั้งมั่น นั่นเอง อธิบายว่า **“ไม่หวั่น-ไม่ไหว”**

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **“จิตตั้งมั่น”** เพราะ ตั้งอยู่ในอำนาจของตน โดยความเป็นจิตอ่อนและควรแก่การงาน ชื่อว่า **“จิตถึงความไม่หวั่นไหว”** เพราะ กำหนดไว้ด้วยธรรม ๖ ประการ คือ **“ศรัทธา-วิริยะ-สติ-สมาธิ-ปัญญา-แสงสว่าง”** จริงอยู่ (๑) จิตที่กำหนดไว้ด้วย **“ศรัทธา-สัทธา”** ย่อมไม่หวั่น เพราะความไม่เชื่อ (๒) จิตที่กำหนดไว้ด้วย **“ความเพียร-วิริยะ”** ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน (๓) จิตที่กำหนดไว้ด้วย **“ระลึกได้-สติ”** ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความประมาท (๔) จิตที่กำหนดไว้ด้วย **“ความตั้งมั่น-สมาธิ”** ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความฟุ้งซ่าน (๕) จิตที่กำหนดไว้ด้วย **“ความรู้-ปัญญา-ญาณ”** ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอวิชา (๖) จิตที่กำหนดไว้ด้วย **“แสงสว่าง-อาโลกสัญญา”** ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความมืดคือกิเลส ฉะนั้นเป็นอันว่า **“จิตถึงความไม่หวั่นไหว”** กำหนดแล้วด้วยธรรม ๖ ประการ เหล่านั้น จิตประกอบด้วยองค์ ๘ เป็น **“จิตควรแก่การงาน”** (อำนาจบุญกุศล) เพราะได้ **“อากาสนัญญาตนสมาบัติ”** (เพราะได้บรรลุจุดตมณ และก้าวสู่อรุพมาน ๔ ได้)

หมายเหตุ: เพื่อให้เข้าใจชัดเจนในการเริ่มเจริญ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” นั่นคือ “สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรี ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-อริยมรรคมีองค์ ๘” ให้พิจารณา “ธรรม ๖ ประการ” เพิ่มเติมที่ปฏิบัติด้วย “อินทรี ๕-พละ ๕” ดังนี้

(๑) “อินทรี ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่

- (๑) “สัทธา-สัทธินทรี” —ความเชื่อ ย่อมระงับปิดกั้นความไร้ศรัทธา-อสังขะ
- (๒) “วิริยะ-วิริยินทรี” —ความเพียร ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-โกสัชชะ
- (๓) “สติ-สตินทรี” —ความระลึกได้ ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-ปมาทะ
- (๔) “สมาธิ-สมาธินทรี” —ความตั้งจิตมั่น ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-อุทธัจจะ
- (๕) “ปัญญา-ปัญญาอินทรี” —ความรู้ทั่วชัด ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-โมหะ หรือ “อสมปัญญะ” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ขัดข้องเพราะ อวิชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ “มกุฏสังขะ” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พินเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “สมุโมหวิหาโร” แปลว่า “อยู่ด้วยความหลง” [ตั้งนโมไม่ทัน]

(๒) “พละ ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นกำลัง [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาลใจ-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกข์] ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ [ดูปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกับ อินทรี ๕] ได้แก่

- (๑) “สัทธา-สัทธาพละ” คือ ความเชื่อ —เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค
- (๒) “วิริยะ-วิริยพละ” คือ ความเพียร — เพียรชอบในการละชั่วทำดี
- (๓) “สติ-สติพละ” คือ ความระลึกได้ —ไม่หลงลืม เลื่อนลอย
- (๔) “สมาธิ-สมาธิพละ” คือ ความตั้งจิตมั่น —ไม่ฟุ้งซ่านสัดส่าย
- (๕) “ปัญญา-ปัญญาพละ” คือ ความรู้ทั่วชัด —โยนิโสมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า “**จิตมีสมาธิ**” เพราะ มีสมาธิในจุดตกตาม ชื่อว่า “**จิตบริสุทธิ์**” เพราะ ไกลจากนิเวศน์ ชื่อว่า “**จิตผ่องแผ้ว**” เพราะ ก้าวล่วงวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข ชื่อว่า “**จิตไม่มีกิเลส**” เพราะ ไม่มีความเคลื่อนไหวไปใน ความปรารถนาตามกอันเป็นข้าศึกแก่การได้มาน

บทว่า “**อิฉลาจจราน**” มีอธิบายว่า เคลื่อนไปในความปรารถนา คือ หยั่งลงเป็นไปด้วยอำนาจความปรารถนา เป็นปัจจัยแห่งความโกรธมีประการต่างๆ อนึ่ง ชื่อว่า “**จิตปราศจากอุปกิเลส**” เพราะปราศจากอุปกิเลสแห่ง จิตมี อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องนั้น พึงทราบแม้ทั้งสองอย่างนั้น (โลภะ-โทสะ) โดย ทำนองเดียวกันกับ “**อนังคนสูตร**” และ “**วัตถุสูตร**” (๑) ชื่อว่า “**จิตอ่อน**” เพราะถึงความชำนาญ (๒) ชื่อว่า “**จิตควรแก่การงาน**” เพราะเข้าถึงอิทธิบาท ชื่อว่า (๓) “**จิตตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว**” เพราะเข้าถึงความ ประณีตด้วยการบำเพ็ญภาวนาให้บริบูรณ์ อธิบายว่า **จิตตั้งมั่น** โดยอาการที่**จิตไม่มีความหวั่นไหว ไม่ถึงความ** **หวั่นไหว** หมายถึง “**จิตประกอบด้วยองค์ ๔**” อย่างนี้ (จิตอ่อน ๑ จิตควรแก่การงาน ๑ จิตถึงความไม่ **หวั่นไหว ๑) เป็น “จิตควรแก่การนิหาร” เป็นบาท คือ เป็นปทัฏฐานเพื่อได้ “อากาสาณูจายตนสมาบัติ”**

จบว่าด้วย สมาธิ -----

แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับเรื่อง “**สมาธิแห่งจุดตกตาม**” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดย พิจารณาถึง **ความบริสุทธิ์แห่งจิต** (ผ่องแผ้ว) และ **อำนาจอิทธิบาทแห่งจิต** (สุกใส) ซึ่งเป็นกระบวนการคิด อันเป็น “**ปัญญาในสมาธิ**” ที่ผู้เจริญสมถภาวนาพึงเข้าใจแจ่มแจ้งด้วย “**อธิจิตตสิกขา**” ได้แก่ “**สัมมวายามะ- สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**” อันเป็นอำนาจอิทธิบาทในการทำลายกิเลสอย่างกลางแห่งนิเวศน์ทั้งหลาย ดังนี้

ว่าด้วย สมถะกับสมาธิ

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส เล่ม ๕ ภาค ๒ – หน้าที่ 392 – 394 FILE 66)

ก็พึงทราบความใน บทว่า “**อลวาปี สมาธิ**” นี้ดังนี้ บทว่า “**สมาธิ**” คือ ชื่อว่า “**สมาธิ**” เพราะ จิตเป็นกุศลมี อารมณ์เดียว ชื่อว่า “**สมาธิ**” ด้วยอรรถว่าอะไร ด้วยอรรถว่า “**ตั้งใจมั่น**” ชื่อว่า “**การตั้งใจมั่น**” นี้เป็นอย่างใด คือ “**การตั้งจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์เดียวเสมอและโดยชอบ**” ท่านอธิบายว่า “**การตั้งไว้**” เพราะฉะนั้น จิต และเจตสิกทั้งหลาย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วุ่นวาย ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ด้วยอนุภาพแห่งธรรมใดเสมอและโดยชอบ นี้ พึงทราบว่า “**การตั้งใจมั่น**” ท่านกล่าวถึง “**สมาธิ**” นั้นเป็นคาถาประพันธ์ว่า:

สมาธินัน (๑) มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ (๒) มีความกำจัด
ความฟุ้งซ่านเป็นรส (๓) มีความไม่หวั่นไหวเป็นเครื่องปรากฏ
(๔) มีความสุข ความเจริญเป็นปทัฏฐาน

อีกนัยหนึ่ง คำว่า “สมาธิ” ได้แก่ (๑) ชื่อว่า “ตั้งมั่น” เพราะตั้งอยู่ในอารมณ์โดยความไม่ขุ่นมัวไม่หวั่นไหว สองบทต่อไปเพิ่มอุปสรรค (๒) ชื่อว่า “ตั้งอยู่พร้อม” เพราะรวบรวมแม้อารมณ์ในสัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ (๓) ชื่อว่า “ตั้งลง” เพราะไม่เข้าไปเกาะอารมณ์ตั้งอยู่

จริงอยู่ใน **ฝ่ายกุศลธรรม** มี ๔ อย่าง คือ (๑) ศรัทธา (๒) สติ (๓) สมาธิ และ (๔) ปัญญา ย่อมหยั่งลงในอารมณ์ ด้วยเหตุนี้แล (๑) **ศรัทธา** ท่านจึงกล่าวว่า **แน่วแน่** (๒) **สติ** ท่านจึงกล่าวว่า **ไม่เลือนลอย** (๓) **สมาธิ** ท่านจึงกล่าวว่า **ตั้งลงดี** (๔) **ปัญญา** ท่านจึงกล่าวว่า **หยั่งลง** (หยั่งรู้ด้วยญาณทัสสนะตามเป็นจริง)

ส่วนใน **ฝ่ายอกุศลธรรม** มี ๓ อย่าง คือ (๑) ตัณหา (๒) ทิฏฐิ และ (๓) อวิชชา ย่อมหยั่งลงในอารมณ์ ด้วยเหตุนี้แล นั้นธรรมเหล่านั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็น “โสมะ” (ซึ่งหมายถึง หวังน้ำคือสงสาร หวังน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด กิเลสอันเป็นดุจกระแส่น้ำหลากท่วมใจสัตว์ มี ๔ คือ กาม-ภพ-ทิฏฐิ-อวิชชา) อนึ่ง ในฝ่ายอกุศลนี้ **จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ แต่ไม่มีกำลัง** (มิจลสมาธิ) เหมือนอย่างว่า: “เมื่อบุคคลเอาน้ำรดในที่ประอะด้วยธุลีแล้วธุลีหายไปในชั่วขณะเล็กน้อย เมื่อแห้งแล้วธุลีก็ปรากฏตามเดิมอีกฉันใด ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งฝ่ายอกุศล จึงไม่มีกำลังฉันนั้นเหมือนกัน”

ชื่อว่า “ไม่มีคามฟุ้งซ่าน” เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อความฟุ้งซ่าน อันเป็นไปแล้วด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัย จิตแล่นไปด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัยนั้นแล ชื่อว่า “ยอมฟุ้งซ่าน” แต่ “สมาธิ” นี้ไม่ฟุ้งซ่านอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า “ไม่ฟุ้งซ่าน” แต่สำหรับ คำว่า “จิตแล่นไป” คือ แล่นไปข้างโน้นข้างนี้ ด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัย แต่ความเป็นผู้มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปได้อย่างนี้ ชื่อว่า “อวิสาหฏมานस्ता” หมายถึง **ความมีใจไม่ฟุ้งซ่าน**

บทว่า “สมโถ” (สมถะ) หมายถึง **ความสงบ** มี ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) “**จิตตสมถะ**” คือ **ความสงบแห่งจิต** (๒) “**อภิกถสมถะ**” คือ **ความสงบแห่งอภิกถ** (๓) “**สัพพสังขารสมถะ**” คือ **ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง**

ในสมถะ ๓ อย่างนั้น ชื่อว่า “จิตตสมถะ” เพราะจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งใน “**สมาบัติ ๘**” (รูปฌาน ๔-อรุฌาน ๔) เพราะธรรมชาติของจิต (วิถิจิต) นั้น **จิตหวั่นไหว จิตคืนรน** ซึ่งจะสงบระงับได้ เพราะอาศัย “สมถะ” นั้น ฉะนั้น คุณชาติแห่งสมถะนั้น ท่านจึงเรียกว่า “**จิตตสมถะ**”

ชื่อว่า “อภิกถสมถะ” หมายถึง ธรรมเครื่องระงับอภิกถ วิธีดำเนินการเพื่อระงับอภิกถมี ๗ วิธี ได้แก่ (๑) “**สัมมุขาวินัย**” วิธีระงับในที่พร้อมหน้า (๒) “**สติวินัย**” วิธีระงับโดยถือสติเป็นหลัก (๓) “**อมุพหวินัย**” วิธีระงับสำหรับผู้หายจากเป็นบ้า (๔) “**ปฏิญญาตถะ**” การทำตามที่ได้รับ (๕) “**ตัสสปายิสิกา**” การตัดสินลงโทษแก่ผู้คิดที่ไม่รับ (๖) “**เขญยสิกา**” การตัดสินตามคำของคนที่ขังมาก (๗) “**ติณวัตถารวินัย**” วิธีดูกลบไว้ด้วยหญ้า ดังเช่น การประณีประนอม “**อภิกถ**” (เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วจะต้องจัดต้องทำ)ทั้งหลายนั้นๆ สงบระงับไปเพราะอาศัยสมถะนั้น เพราะฉะนั้น สมถะนั้นท่านจึงเรียกว่า “**อภิกถสมถะ**”

แต่เพราะสังขารทั้งหลายทั้งปวงสงบระงับไป เพราะอาศัย “**นิพพาน**” ฉะนั้น “**นิพพาน**” นั้นท่านจึงเรียกว่า “**สัพพสังขารสมณะ**” ในความนี้ท่านประสงค์เอา “**จิตตสมณะ**” ซึ่งมีองค์ประกอบแห่งจิตที่เป็นพื้นฐานด้วย “**จิตตสมาธิ-ธรรมสมาธิ**” ได้แก่ “**ปราโมทย์-ปีติ-ปีติ-สัสติ-สุข-สมาธิ**” (๑) ชื่อว่า “**สมาธินทริยะ**” (สมาธินทริย์) เพราะทำความเป็นใหญ่ในลักษณะของสมาธิ (๒) ชื่อว่า “**สมาธิพละ**” เพราะไม่หวั่นไหวในอุทัจจะ (๓) บทว่า “**สมมุตสมาธิ**” (สัมมาสมาธิ = ฌาน ๔) ได้แก่ สมาธิแน่นอน สมาธินำสัตว์ออกไป ซึ่งจะเป็นสมาธิในวิปัสสนาต่อไป

จบว่าด้วย สมณะกับสมาธิ -----

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า โดยพื้นฐานแล้ว ในการเจริญสมถภาวนานั้น เพื่อให้เกิด “**ธรรมสมาธิ ๕**” (ปราโมทย์-ปีติ-ปีติ-สัสติ-สุข-สมาธิ) ที่ประกอบด้วย (๑) “**จิตตสมณะ**” คือ ความสงบ (๒) “**จิตตสมาธิ**” คือ ความตั้งมั่น (๓) “**จิตตวิเวก**” คือ ความสงัด เมื่อ “**สมณะ-สมาธิ-วิเวก**” ปฏิสังยุตกันเป็นหนึ่งเดียว ย่อมทำให้เกิด “**ปัญญาในสมาธิ**” เพราะประกอบด้วยจิตอันยิ่งที่บริสุทธิ์ “**จิตประภัสสร**” คือ “**ความส่องแผ้วสุกใสแห่งจิตตญาณกุศลจิต**” (อุปกขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ) ได้แก่ “**สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**” จนรวมถึงการมีจิตที่สามารถตรวจสอบความถูกต้องภายในตนได้ที่ได้สมาทานไตรสิกขาไว้ ชื่อว่า “**อัญญมัคคังควิกขณญาณ**” คือ ญาณคือทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘: **สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ สัมมาวาจา ๑ สัมมากัมมันตะ ๑ สัมมาอาชีวะ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑** โดยองค์ความรู้ทั้งหมดนี้ ก็จะทำให้เกิดการบรรลุถึงการตรัสรู้ใน “**อริยมรรคญาณ**” นั้น ซึ่งได้ด้วยการตัดขาดฝ่ายที่เศร้าหมอง ตรัสรู้ผูกพันสภาวะตามเป็นจริง อันมี “**วิภาคแห่งอริยมรรคญาณ**” นั้น เป็นต้นว่า (๑) “**ทุกข์**” มีการเบียดเบียน ประทุรกันดาร แปรปรวน ตามนัยนี้ (๒) “**สมุทัย**” มีการขวนขวายเป็นเหตุ พัวพัน ห่วงใย ตามนัยนี้ (๓) “**นิโรธ**” เป็นเครื่องสลัดออก สงัดจากกิเลส ไม่ประทุรกันดารตามนัยนี้ (๔) “**มรรค**” นำออกไป เป็นเหตุ เป็นทัสสนะ เป็นอธิบดี ตามนัยนี้ ในอันดับต่อไปนี้ ให้ทำความเข้าใจถึง คำว่า “**วิเวก ๓**” และ “**วิเวก ๕**” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

“**วิเวก ๓**” หมายถึง **ความสงัด-ความปลีกออก** ได้แก่

- (๑) “**กายวิเวก**” คือ ความสงัดกาย ได้แก่อยู่ในที่สงัดก็ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียวก็ดี
- (๒) “**จิตตวิเวก**” คือ ความสงัดใจ ได้แก่ทำจิตให้สงบผ่องใส สงัดจากนิเวศน์ สังโยชน์ และ อนุสัย เป็นต้น หมายถึงจิตแห่งท่านผู้บรรลุฌาน และอริยมรรค อริยผล
- (๓) “**อุปธิวิเวก**” คือ ความสงัดอุปธิ ได้แก่ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสก็ดี ชั้นที่ดี อภิสังขารก็ดี ที่เรียกว่าอุปธิ หมายถึงเอา “**พระนิพพาน**”

“วิเวก ๕” หมายถึง ความสังัดหรือความปลื้กออกจากกิเลส-ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่

- (๑) “**วิกขัมภณวิเวก**” คือ ความสังัดด้วยข่มไว้ นั่นคือ ความสังัดกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌาน ถึงปฐมฌาน ข่มข่มนิเวรณไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น
- (๒) “**ตทังควิเวก**” คือ ความสังัดด้วยองค์นั้นๆ นั่นคือ สังัดจากกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น สังัดสักกายทิฏฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นความสังัดชั่วคราวในกรณีนั้นๆ
- (๓) “**สมุจเจทวิเวก**” คือ ความสังัดด้วยตัดขาด นั่นคือ สังัดจากกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วย “**โลกุตตรมรรค**” ในขณะแห่งมรรคนั้น ชื่อ “**สมุจเจทวิเวก**”
- (๔) “**ปฏิบัติสัททวิเวก**” คือ ความสังัดด้วยสงบระงับ นั่นคือ อาศัย “**โลกุตตรมรรค**” ดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้วบรรลุ “**โลกุตตรผล**” กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้นชื่อ “**ปฏิบัติสัททวิเวก**”
- (๕) “**นิสสรณวิเวก**” คือ ความสังัดด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป นั่นคือ สังัดจากกิเลสเสร็จสิ้นแล้วดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวะนั้นชื่อ “**นิสสรณวิเวก**” ได้แก่ “**อมตธาตุ**” คือ “**นิพพาน**”

๑๑. อนุப்புพนิโรชสูตร

ว่าด้วย อนุப்புพนิโรช ๕ ประการ

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต เล่ม ๔ - หน้า ๘๒๐ FILE 37)

[๒๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย “อนุப்புพนิโรช ๕ ประการ” นี้ “๕ ประการ” เป็นไฉน ดังนี้

- (๑) อามิสตัณญา (กามตัณญา-ความอยากได้) ของผู้เข้าปฐมฌาน **ย่อมดับไป**
- (๒) วิตกวิจารณ์ ของผู้เข้าทุติยฌาน **ย่อมดับไป**
- (๓) ปิติ ของผู้เข้าตติยฌาน **ย่อมดับไป**
- (๔) ลมอัสสาสปีสทานะ ของผู้เข้าจตุตถฌาน **ย่อมดับไป**
- (๕) รูปตัณญา ของผู้เข้าอากาธานัญจายตนฌาน **ย่อมดับไป**
- (๖) อากาธานัญจายตนตัณญา ของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌาน **ย่อมดับไป**
- (๗) วิญญาณัญจายตนตัณญา ของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌาน **ย่อมดับไป**
- (๘) อากิญจัญญายตนตัณญา ของผู้เข้าเนวตัณญานาตัณญายตนฌาน **ย่อมดับไป**
- (๙) ตัณญาและเวทนา ของผู้เข้าตัณญาเวทิตินิโรช **ย่อมดับไป**

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย “อนุப்புพนิโรช ๕ ประการ” นี้แล

จบ อนุப்புพนิโรชสูตรที่ ๑๑ -----

[๓๕๕] อนุปปพวิหาร ๘

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 252-254 FILE 16)

- (๑) คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **“ปฐมฌาน”** มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่เวกอยู่
- (๒) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าถึง **“ทุติยฌาน”** มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะ วิตกวิจารณ์สงบ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่
- (๓) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติปราศจากไป เข้าถึง **“ตติยฌาน”** ที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขดังนี้
- (๔) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าถึง **“จตุตถฌาน”** ไม่มีทุกข์และสุขเพราะละทุกข์และสุข ลำดับโสมนัส โทมนัสในกาลก่อน มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่
- (๕) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขณสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนันทตสัญญา เข้าถึง **“อากาสนัญจายตนะ”** ด้วยมโนการว่า **“อากาสนาที่สุดมิได้”** (ไว้ในใจ โดยแยกกาย-อปปนาโยนิ โสมนสิการ หรือ อุปจารโยนิ โสมนสิการ) ดังนี้อยู่
- (๖) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงซึ่งอากาสนัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **“วิญญานัญจายตนะ”** ด้วยมโนการว่า **“วิญญานาที่สุดมิได้”** ดังนี้อยู่
- (๗) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงวิญญานัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **“อากิญจัญญายตนะ”** ด้วยมโนการว่า **“ไม่มีอะไร”** ดังนี้อยู่
- (๘) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **“เนวสัญญานา สัญญายตนะ”** อยู่
- (๙) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **“สัญญาเวทิตนโรธ”** (เจ้านิโรธสมาบัติ) อยู่

“ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” —ว่าด้วย “กุศลฌาน-อตุกกนัย” [ฌานพื้นฐานที่ต้องฝึกก่อนฌานอื่นๆ] โดยใช้ “กรรมฐาน ๔๐” โดยใช้ “ปฐวิกสิณ” เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน แต่ก็ควรเริ่มที่ “อานาปานสติ” ก่อนจะฝึกด้วย “กสิณ ๑๐” หรือกรรมฐานอื่นๆ ต่อไป และควรฝึกอบรม “กุศลฌาน” เป็นหลักก่อน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) “ปฐมฌาน” มีองค์ฌาน ๕ ได้แก่ “วิตก-วិหาร-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ (คูปทที่ ๒-มรรคมืองค์ ๘) เพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวิกสิณเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิหาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่เวกอยู่ ในสมัยใด ฌานมืองค์ ๕ คือ “วิตก-วิหาร-ปีติ-สุข-เอกัคคตา แห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ปฐมฌานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

(๒) “ทุติยฌาน” มีองค์ฌาน ๓ ได้แก่ “ปีติ-สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐวิกสิณเป็นอารมณ์ เป็นไปในภายใน [เป็นของภายในเฉพาะตน] เป็นธรรมชาติผ่องใส [ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง] เพราะวิตกวิหารสงบ [ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว] เป็นธรรมชาติขั่นแกใจ [ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ] ไม่มีวิตก [ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ = วิตก] ไม่มี วิหาร [ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาอารมณ์ ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์อยู่เนืองๆ = วิหาร] มีแต่ปีติและสุขอัน เกิดแต่สมาธิ [ความผ่องใส ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ในสมาธินี้] อยู่ ในสมัยใด ฌานมืองค์ ๓ คือ “ปีติ-สุข-เอกัคคตาแห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ทุติยฌานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

(๓) “ตติยฌาน” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่มีปฐวิกสิณเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มิจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด ฌานมืองค์ ๒ คือ “สุข-เอกัคคตาแห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ตติยฌานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

(๔) “**จตุตถฌาน**” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฏิเวทวิกสิตเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติ บริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ “**อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งจิต**” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “**จตุตถฌานกุศล**” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

“**อรุปฌาน ๔**” หมายถึง ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน ฌานที่เป็นอรุปาวจร นั่นคือ “**อรุปฌาน**” ฌานของสัตว์ผู้เข้าถึง “**อรุปฌาน**” คือ ฌานของอรุปพรหม ได้แก่

- (๑) “**อากาศานัญญาตนะ**” — ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือ จิตและเจตสิกของผู้เข้าอากาศานัญญาตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในอากาศานัญญาตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** [สิ่งที่มองเห็น คือ ชาตินี้-ทันเห็น] นั่นคือ — “**อากาศ**” คือ ธรรมชาติอันนับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง อันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้องแล้ว อันใด นี้เรียกว่า “**อากาศ**” ภิกษุตั้งจิตไว้ ตั้งจิตไว้ด้วยดี แผลจิตไปไม่มีที่สุด ในอากาศนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**อากาศไม่มีที่สุด**”
- (๒) “**วิญญาณัญญาตนะ**” — ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือ จิตและเจตสิกของผู้เข้าวิญญาณัญญาตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในวิญญาณัญญาตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** [สภาวะหรือเรื่องซึ่งเห็นได้ คือ ปัจจุบัน] นั่นคือ — ภิกษุ พิจารณาอากาศอันวิญญาณถูกต้องแล้วนั้นแล แผลจิตไปไม่มีที่สุด ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**วิญญาณ ไม่มีที่สุด**”
- (๓) “**อากิญจัญญาตนะ**” — ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือ จิตและเจตสิกของผู้เข้าอากิญจัญญาตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในอากิญจัญญาตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** นั่นคือ — ภิกษุพิจารณาเห็นว่า วิญญาณนั้นแลไม่มี ไม่ปรากฏ อันตรธานไป น้อยหนึ่งไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**วิญญาณ น้อยหนึ่งไม่มี**”
- (๔) “**เนวสัตฺถุณาสัตฺถุณายตนะ**” — ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัตฺถุณาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัตฺถุณาก็ไม่ใช่ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือจิตและเจตสิกของผู้เข้าเนวสัตฺถุณาสัตฺถุณายตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในเนวสัตฺถุณาสัตฺถุณายตนภูมิหรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** นั่นคือ — ภิกษุ พิจารณาอากิญจัญญาตนฌานนั้นแล โดยความสงบ เจริญสมาบัติอันมีสังขารเหลืออยู่ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**มิใช่ผู้มีสัตฺถุญาและมิใช่ผู้ไม่มีสัตฺถุญา**” (คล้ายว่า “**ไม่มีกรรมทรงจำนึกคิดเหลืออยู่**” พอ “**เข้านิโรธสมาบัติ**” ความทรงจำ-สัตฺถุญา กับความรู้สึก-เวทนา ก็หายไปหมดเลย)

เพราะฉะนั้น กระบวนการพัฒนาจิต หรือ **“จิตตภาวนา”** ดังกล่าวนี้นี้ จะเริ่มต้นด้วยการกำจัดระดับ **“นิวรรณ์”** ทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วย (๑) นิวรรณ์ ๕: **กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมัทธา-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา** (๒) **อวิชา-ความไม่รู้จริง** (๓) **อหิริ-ความขัดเคือง ความไม่ยินดี** (๔) **อกุศลธรรมทั้งปวง** รวมกันทั้งหมดเป็น ๘ อย่าง ที่เรียกว่า **“ญาณในธรรมที่อันตรายต่อสมาธิ ๘”** ฉะนั้น ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อนิวรรณ์ทั้งหลายนี้ ได้แก่ (๑) เนกขัมมะ (๒) อัพยาบาท (๓) อาโลกสัญญา (๔) อวิกเขปะ (๕) ธรรมวัตถาน (๖) ญาณ (๗) ปราโมทย์ (๘) กุศลธรรมทั้งหลาย (ฌานสมาบัติ-ญาณในวิปัสสนา) ซึ่งทั้งหมดเรียกว่า **“ญาณในธรรมที่อุปการะต่อสมาธิ ๘”** ดังนั้น จิตที่มีคุณมากที่เป็นกลางในการเจริญสมาธิภาวนาหรือสมถภาวนานั้น คือ **“จิตประภัสสรแห่งจตุตถฌาน: จิตที่ผ่องแผ้วและสุกใสบริสุทธิ์จากนิวรรณ์”** จิตนี้จะอ่อนนวลและความแก่จาง ทำให้สามารถพัฒนาจิตขั้นสูง **“อรุปรมาณ ๔”** ได้ จนถึง **“การเข้านิโรธสมาบัติ”** เรียกว่า **“สัญญาเวทิตนินิโรธ”** คือสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา (อนุโลมเฉพาะ **พระอนาคามี** และ **พระอรหันต์** เท่านั้น) หลังจากนั้น ก็จะเป็นขั้นการพัฒนาปัญญาในวิปัสสนากัมมัฏฐาน เมื่อภาวะจิตมีความบริสุทธิ์ปราศจากนิวรรณ์ จนยกระดับจิตถึง **“จตุตถฌาน: อุเบกขา-เอกัคคตา”** แล้วสามารถพิจารณาสภาวธรรมได้เนืองๆ ที่เรียกว่า **“อนุปัสสนา ๗”** ที่เป็นบาทฐานสำคัญให้เกิด **“ปัญญาในวิปัสสนา”** (ปัญญา ๑๐) ที่คู่กับ **“ปัญญาในสมาธิ”** หรือ มีขั้นตอนการเจริญวิปัสสนาคด้วย **“มหาวิปัสสนา ๑๘”** แล้วตามด้วยวิปัสสนาที่เป็นทางการ คือ **“ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ”** จนสามารถบรรลุถึง **“โลกุตตรธรรม ๘”** ได้แก่ อริยมรรค ๔ สามัญผล ๔ นิพพาน ๑ ดังนี้

“ปัญญา ๑๐” หมายถึง **ปัญญาที่เกิดจากการเจริญอนุปัสสนา** ได้แก่

- (๑) **“ชวนปัญญา”** — **ปัญญาเร็ว** โดยเจริญ **“อนิจจานุปัสสนา”** [เห็นความไม่เที่ยง]
- (๒) **“นิพเพธิกปัญญา”** — **ปัญญาทำลายกิเลส** โดยเจริญ **“ทุกขานุปัสสนา”** [เห็นความทุกข์]
- (๓) **“มหาปัญญา”** — **ปัญญามาก** โดยเจริญ **“อนัตตานุปัสสนา”** [เห็นความไม่ใช่ตัวตน]
- (๔) **“ติคขปัญญา”** — **ปัญญาคมกล้า** โดยเจริญ **“นิพพิทานุปัสสนา”** [หน่ายในกองทุกข์]
- (๕) **“วิบูลปัญญา”** — **ปัญญากว้างขวาง** โดยเจริญ **“วิราคานุปัสสนา”** [ดับความกระหายวิภวัญจะ]
- (๖) **“คัมภีร์ปัญญา”** — **ปัญญาลึกซึ้ง** โดยเจริญ **“นิโรธานุปัสสนา”** [ดับกิเลส]
- (๗) **“อัสสามันตปัญญา”** — **ปัญญาไม่ใกล้** โดยเจริญ **“ปฏินิสัคคานุปัสสนา”** [สลัดคืน]
- (๘) **“ปฏิสัมภิตา ๔”** — **ปัญญาแตกฉาน** โดยเจริญ **“อนุปัสสนา ๗”** [ปัญญาแตกฉาน-อุเบกขา]
- (๙) **“ปูลุปัญญา”** — **ปัญญาแน่นหนา** โดยเจริญ **“ปัญญา ๘”** [ความรู้ทั่วถ้วน-สัพพัญญู]
- (๑๐) **“หาสปัญญา”** — **ปัญญาร่ำเรียง** โดยเจริญ **“ปัญญา ๘”** [ทิพยจักขุ-ปัญญาจักขุ]

“มหาวิปัสสนา ๑๘” หมายถึง การทำให้แจ้งในธรรม การแทงตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์ การทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งที่ศึกษาอยู่ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับในสภาวะธรรมนั้นๆ ได้แก่

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความทุกข์
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย
- (๕) “วิราถานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความดับ
- (๗) “ปฏิสนธกคานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความสละคืน
- (๘) “ขยานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความสิ้นไป
- (๙) “วยานุปัสสนา” —การเห็นความเสื่อมไป
- (๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความแปรปรวน
- (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย
- (๑๒) “อัปปลหิตานุปัสสนา” —การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
- (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” —การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า
- (๑๔) “อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา” —การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง
- (๑๕) “ยถาภูตญาณทัสสะ” —ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง
- (๑๖) “อาทีนวานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นโทษ
- (๑๗) “ปฏิสังขานุปัสสนา” —การพิจารณาหาทาง
- (๑๘) “วิวัฏฏหานุปัสสนา” —การพิจารณาการเห็นอุปายที่จะหลีกไป

“ญาณ ๑๖” หมายถึง *ปรีชาหยั่งรู้ ความหยั่งรู้ อันเป็นความสามารถรู้เห็นในภูมิแห่งวิปัสสนา* นั่นคือ ญาณในวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่

- (๑) “นามรูปปริจเฉทญาณ” — ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป
- (๒) “ปัจจุยปริคคหญาณ” — ญาณกำหนดรู้ปัจจุยของนามและรูป
- (๓) “สัมมสนญาณ” — ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์
- (๔) “อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับไปแห่งขั้น ๕
- (๕) “ภังคานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความสลายไปหมดของสังขารทั้งหลาย
- (๖) “ภยตูปัญฐานญาณ” — ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๗) “อาทีนวานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันคำนึงเห็นโทษ
- (๘) “นิพพิทานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย
- (๙) “มูญุจิตุกัมมตาญาณ” — ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย
- (๑๐) “ปฎิสังขานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันคำนึงพิจารณาทบทวนเพื่อหาทาง
- (๑๑) “สังขารูปেকขาญาณ” — ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๑๒) “สัจจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ” — ญาณขอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยสัจจ์
- (๑๓) “โคตรภูญาณ” — ญาณครอบโคตร
- (๑๔) “มัคคญาณ” — ญาณในอริยมรรค
- (๑๕) “ผลญาณ” — ญาณในอริยผล
- (๑๖) “ปัจจเวกขณญาณ” — ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน

กล่าวโดยสรุป ผู้ปฏิบัติธรรมจึงเป็นต้องเข้าถึง คำว่า “**ธรรมทั้งปวง**” คือ (๑) *ขั้น ๕* (๒) *อายตนะ ๑๒* (๓) *ธาตุ ๑๘* (๔) *อินทรีย์ ๒๒* (๕) *กุศลธรรม (๗) อกุศลธรรม (๘) อัปายกตธรรม (๙) กามาวจรธรรม (๑๐) รูปาวจรธรรม (๑๑) อรูปาวจรธรรม (๑๒) โลกุตตรธรรม* ในธรรมเหล่านี้ จะทำให้เห็นตำแหน่งของการศึกษาธรรม หรือ การวิจัยธรรม การจำแนกแจกธรรม คือ “**สัมมวิจยะ**” แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญอย่างยิ่ง คือ “**การสมาทานไตรสิกขา**” ด้วยการตั้งจิตตั้งใจมั่นไม่เสื่อมคลายในการประพฤติปฏิบัติตามปฏิบัติอันประเสริฐ ที่เรียกว่า “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” ศึกษาด้วยจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว สุกใส ปราศจากนิวรณ์และอกุศลธรรมทั้งหลาย อันเป็น “**จิตประภัสสร**” ทำให้เกิด “**ปัญญาในสมาธิ**” และตามด้วยการพิจารณาธรรมทั้งหลายบ่อยๆ ทำให้มาก เจริญให้มาก ให้บริบูรณ์สมบูรณ์ และไพบูรณ์ยิ่งด้วย “**ปัญญาในวิปัสสนา**” สุดท้ายนี้ อย่าลืม “**พุทธโอวาท ๓**” นั่นคือ (๑) *ไม่ทำความชั่วทั้งปวง* (๒) *ทำความดีให้เพียบพร้อม* และ (๓) *ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์* พร้อมด้วย “**อย่าประมาท**” ก็สมาทานให้จริงจังก้แล้วกัน.

